

Tomka Miklós–Révay Edit: Papok, férfi szerzetesek, apácák

(elektronikus verzió, készült 2006-ban)

A tanulmány eredetileg nyomtatásban megjelent:
Tomka Miklós–Révay Edit (1998): „Papok, férfi szerzetesek, apácák” in:
Társadalmi riport 1998, Kolosi Tamás, Tóth István György,
Vukovich György (szerk.). Budapest: TÁRKI, Pp. 216–234.

Papok, férfi szerzetesek, apácák

Tomka Miklós–Révay Edit

A papság és a szerzetesség a legérdekesebb foglalkozási pályák és társadalmi csoportok közé tartozik. Annál sajnálatosabb, hogy a pályaválasztással, a szakmapresztízzsel és az értelmiséggel foglalkozó hazai szociológiákból mindeddig jóformán teljesen kifelejtődtek. A papok és szerzetesek tekintélyes létszáma önmaga is társadalmi jelentőséget sejtet. Legalább ugyanannyira fontos tény, hogy mind a helyi társadalomban, mind a társadalomszerveződés egyéb hálózataiban különösen befolyásos a helyzetük. Ezt a csoportot és életformát évtizedek óta a modernizációval együtt járó változások és krízisjelenségek teszik figyelemre méltóvá. Kelet-Európában pedig a korábbi vallásüldözés és 1989 után a szabadságjogok helyreállításából adódó új helyzet kínál a kérdéshez további szempontokat. Mindezek egyenként is elegendőek lennének egy szaktudomány megalapozására (Clergy 1967, Collard 1958, Dellepoort 1959, Dumont 1966, Sociologie 1970). A papság és a szerzetesség valójában nem ezen okok miatt került a nemzetközi figyelem középpontjába, hanem inkább azért, mert benne a vallási viszonyok változása konkrét, megfogható, személyes üggyé válik. Szociológiai szempontból a papság és szerzetesség különösen három szinten érdekes. Az egyik a papi és a szerzetesi hivatást és pályaválasztást, az erre indító motivációkat, a vele járó életmódot, a papi és szerzetesi szerepeket, az ezzel kapcsolatos elvárásokat, a sajátos közösségi kapcsolatokat, a funkciókkal való azonosulás kérdéseit foglalja magába. Ez a társadalmi differenciálódás, vagy más megközelítésben az alternatív életformák kialakulásának egyik legelső terepe (Gebhard 1994). A másik dimenzió makro-szociológiai, egyházszerkezeti. A papság és a szerzetesség itteni helyiértékét az egyházi intézményben betöltött szerep adja. Ők a vallási rendszer meghatározó alkotóelemei és szereplői. A papság krízise tehát egyházszerkezeti változások forrásává válhat. A harmadik terep a civil társadalom (Tomka 1998). Évezredek óta a vallás és az egyház volt az autonóm társadalmi szerveződés legfontosabb bázisa. S a hívő gyülekezet, élén a papjával ma is a helyi társadalom egyik lelegevőbb hálózata, a civil társadalom épülésének alapsejtje. A pap jelentősége tehát éppannyira társadalmi, mint vallási.

1. A papság mint hivatal

Egyes vallásoknak nincsen központosított szervezetük, azaz a szó eredeti értelmében vett „egyházuk” (s ezzel összefüggésben hivatalos statisztikai nyilvántartásuk sem). Csak becslhetjük a papok, valamint a férfi és női szerzetesek létszámát – világszerte 4–5 millió. Az egész világra és minden vallásra vonatkozó pontos adattal több okból nem rendelkezőnk. Az itt tárgyalt jelenség nagyságrendjének jelzésére ellenben talán elegendő annak az ismerete, hogy az öt kontinensen a katolikus egyházban a kilencvenes évek közepén 409 ezer pap, 60 ezer nem papi rendű férfi szerzetes és 868 ezer női szerzetes volt.¹ Más keresztény vallások és felekezetek lelkészeinek létszámát legalább még kétszer ennyire becslhetjük, amihez azután még hozzá kell adni a nem keresztény vallások papi, szerzetesi rendű tagjainak a számát.

Noha nyilvánvaló, hogy kultúránként különböző választ kellene adnunk, mégsem kerülhetjük el annak a meghatározását, hogy mit jelöl az a szó, hogy „pap” (Waardenburg 1986). A pap nem, vagy legalábbis nem szükségszerűen vallási gondolkodó (teológus). Nem olyan ember, aki vallási felhívását személyes indíttatás alapján hirdeti (mint a próféta) és nem olyan valaki, aki egyéni tapasztalatait tanítja (mint a guru). Szerepéhez nem tartozik hozzá, hogy a természetfelettit rendkívüli személyes élményként élné meg (mint a misztikus). Hivatalának nem része, hogy a természetfeletti erőknél saját erejéből parancsolni tudna (mint a varázsló vagy a sámán). (Eliade 1972). A papság „hivatal” abban az értelemben, hogy (a) bizonyos vallási cselekedetek elvégzésére, a túlvilággal való kapcsolattartás megkülönböztetett formáira, a nyilvános istentisztelet vezetésére, a szent tudás őrzésére, az áldásosztásra (b) intézményes formában (c) a hívó közösség ad megbízást és legitimitációt és kizárólagos feljogosítást. A hivatalos felhatalmazást a közösség, illetve annak szervezete, az egyház feltételekhez kötheti. Feltétel lehet a példás élet, a közös hagyománnyal és a vallási intézménnyel szembeni engedelmesség és alkalmasint más egyéb dolgok, mint például a római – de nem a keleti rítusú, „görög” – katolikus egyházban az utóbbi évszázadokban a nőtlenség.² A papi szerep fontos alkotórésze a „szent tudás”, amihez – a társadalmi feladatok függvényében – a profán tudás iránti igény is csatlakozik. Ennek megszerzését az egyházak a nyilvános közoktatás kialakulását megelőző korokban is biztosítani tudták papjaik számára. Így vált a pap a magas szintű műveltség képviselőjévé. A kereszténységben a közösség megeremtése

¹ 1995. december 31-i adatok. Itt és a továbbiakban a szó szoros értelmében vett szerzetes rendeket, a szerzetes kongregációkat, az ún. „szekulárisztitú”-okat és a közösségben élő és egyháziilag elismert társulásokat és közösségeket egyaránt szerzetesrendnek tekintettük. A tagokat kimutató nemzetközi statisztikában a jelöltek és növendékek (novíciák, novíciusok) nem szerepelnek (Annuario 1997).

² A papképzés és a pappá válás feltételrendszere ellenben nagy mértékben függ a felekezettől, s annak intézményesültségi fokától. (Az orosz pravoszláv egyházzól, Freeze 1983.).

és ápolása is a pap alapvető kötelességei közé tartozik. (A közösségbe gyökerezés a papságnak szükséges, de nem elégséges alapja. A katolicizmus azt tartja, hogy a közösség nem rendelkezik szabadon a papság intézménye fölött, mert az a krisztusi megbízás folyamatos továbbadását tartalmazza. Egyes protestáns felekezetek és a zsidó és a muzulmán vallások ebben az értelemben nem is fogadják el a papságot.) (Sabourin 1973.) A szakrális jogosítványokhoz és tevékenységekhez, ragadványszerűen, gyakran egybek is társulnak: a közösség társadalmi-politikai képviselője, a kultúráközvetítés, a tudományok és a művészet gyakorlása és pártolása, az orvosi-gyógyítói szerep, a lelki-pszichikai tanácsadás és problémamegoldás stb.

2. A papság mint társadalmi státus és mint jellegzetes szerep

A papok és szerzetesek társadalmi státusa több tényezőre támaszkodik. Az emberiség történelmének egészen a modern kor kezdetéig terjedő szakaszában a kultúrában, az erkölcs, az értékek és a társadalmi-politikai legitimitás meghatározásában minden más hivatásnál vagy szakmánál nagyobb volt a befolyásuk. Ma is jelentős a szerepük mind a magánéletet érintő tanácsadásban, mind a közösség és a tágabb civil társadalom életében. Mivel többnyire valamely egyház hivatalos képviselőjében jelennek meg, egy intézmény súlyát és rangját is hordozzák. Ehhez járul, hogy a nagy egyházak papsága „területlefedő” módon van jelen a társadalom egészében, hiszen egyházaik szervezete a társadalmi rendszer hálózatait, mindenekelőtt a településstruktúrát követi. Így a klérus által képviselt egyház képes az etnikai, nyelvi stb. differenciáltság figyelembevételére. Ugyanakkor nem válik a társadalmi-gazdasági rétegződés függvényévé, hanem funkcióit mintegy az osztály- és rétegszerkezet „fölött” gyakorolja.

Jelen korunkban a nagy egyházak papja egymásnak ellentmondó szerepek hordozója, és nehezen összeegyeztethető társadalmi elvárások tárgya. „Hivatala” értelmében egy adminisztratív rendszer tisztségviselője. Vallási hivatása szerint egy pontosan definiált és formalizált szakrális szerep képviselője. Az egyházban mint közösségben rá háruló feladat szerint pedig a hívő közösség összetartója és gondozója. Az előbbi két, elszemélytelenedett szerepe más irányba mozdítaná, mint a harmadik, a közösségi. Ez a harmadik szerep így nagyon könnyen (a hívek gondolkodásában is) háttérbe szorul.

Az egyháztól a jelen társadalom mindenekelőtt a szociális problémák csökkentésében való részvételt várná (Horányi 1997). A paptól pedig igen sokan (negyedik szerepként) tanácsadást, lelki segítséget, a szociális problémák megoldásában való részvételt remélnék. Ezen általános igényen túl azonban ma

Magyarországon³ a hívők és a nem hívők elvárásai némileg eltérnek egymástól. A nem vallásos emberek viszonylag nagy arányban sürgetik a pap közösségteremtő, tanácsadó, lelki és szociális problémamegoldó munkáját. A hívők ezt az átlagosnál ritkábban igénylik, ezzel szemben a paptól inkább a gyermekek hitoktatását, önállóságra nevelését várják (lásd 1. táblázat).

1. táblázat Az egyház tanítása szerint vallásosak, a maguk módján vallásosak és a nem vallásosak vagy bizonytalanok véleményének megoszlása abban a kérdésben, hogy egy papnak milyen feladatokat kell teljesítenie (a kérdésre adható több válaszból az 1., 2., és 3. szavazatok „súlyozott” százalékában; a negatív érték azt jelenti, hogy a többség szerint ez kifejezetten nem papi feladat).

	Vallásos az egyház tanítása szerint	Vallásos a maga módján	Nem vallásos vagy nem tudja eldönteni, hogy vallásos-e
A megkérdezettek száma (N=)	171	531	296
Fogja közösségbe a vallásos embereket	20,9	22,1	24,1
Mindig legyen ideje azok számára, akik tanácsát kérik	10,2	12,0	15,2
Segítsen a lelki válságban levőknek	11,4	13,8	16,2
Segítsen a szociális problémák megoldásában	- 0,4	1,7	2,2
Részösszesen	42,1	49,6	57,7
Tanítsa a gyermekeket hittanra	22,3	16,1	10,2
Legyen baráti viszonyban a hívekkel	5,6	6,2	4,7
Nevelje a fiatalokat önállóságra	3,1	0,7	- 0,3
Részösszesen	31,0	23,0	14,6
Adjon útmutatást erkölcsi kérdésekben	12,3	9,9	12,3
Közvetítsen házassági konfliktusokban, viszályokban	- 4,0	- 5,5	- 5,9
Támogassa az öreg, a magányos és rászoruló embereket	8,6	7,6	8,9
Ismerje a településen élőket	3,7	4,1	4,1
Jó kapcsolatot tartson községe vagy városa állami vezetőivel	1,9	4,5	2,1
Vegyen részt a helyi közéletben	- 0,5	1,3	- 0,1
Részösszesen	22,0	21,9	21,4
Egyéb elvárások és válaszhány	4,9	5,5	8,6
Mindösszesen	100,0	100,0	100,0

Évezredekken át, az egyetlen rendszerbe szerveződő premodern társadalomban, a rend és az erkölcs elvi szinten történő megjelenítője az egyház és a papság volt.

³ A Magyar Közvéleménykutató Intézet reprezentatív országos mintán végzett 1991. évi „Szonda-2” kutatásának adata.

Elsősorban nem azért, mert elég ügyes volt ennek a hatalmi pozíciónak a megszerzésére, hanem azért, mert a társadalmi rendszernek szüksége volt szimbolikus központi szabályozásra s annak egyetlen intézményére, valamint ezen intézmény képviselőire. A klérus központi helyzete csak a politikai hatalomhoz és annak birtokosaihoz volt hasonlítható. Ennek a szerepnek és hatalmi helyzetnek a modern kor beköszöntével vége. Az egyházak társadalmi beágyazódásuk és identitásuk megváltoztatására kényszerülnek. A papi és a szerzetesi szerep is átalakul. Ám ma még kétséges, hogy a változás hová vezet. A papság és a szerzetesség ügyének jelenkori érdekessége nem utolsósorban ennek a kérdésnek a nyitottságából következik.

A papság lényegéhez tartoznak az egyháztól mint intézménytől kapott exkluzív jogok és feladatok. Az intézmény keretei között a hivatal magasabb szintet képvisel, mint a hivatalnélküliség. Ám ez – elméletben – csupán a szolgálat és nem a hatalom rendje. (Mint ahogyan a sakkbajnokok klubjában feltétlen szükség van az adminisztrátorra, hogy biztosítva legyenek a technikai feltételek, de a rangsort a játszani tudás alapján állapítják meg.⁴ A gyakorlatban ellenben a pap különböző szerepei és különösen azok halmozódása valódi társadalmi státust, rangot, anyagi és egyéb hatalmat is kölcsönöznek. Így alakult ki a feudális társadalomban a „papi rend”. Korunkban fordított irányú folyamat zajlik. A társadalom differenciálódik. Egyre több terület önállósodik, s alakítja ki saját szervezetét, szakértőit. Sokféle civil közösség teremti meg saját képviseletét. A tudás mindenki által elérhető közkinccsé válik. A helyi társadalom sokrétűen, világnézetiileg is tagolódik. A korábban „mindenes” papságnak ez konkurenciát jelent (Vincent 1985). Ráadásul felértékelődnek, illetve önállósodnak az élet olyan területei, mindenekelőtt a szakmák és a munkahelyek világa, amelyben a pap nem illetékes és többnyire jelen sincs. Mindez a papi élet mikéntjét, társadalmi megjelenését (Lindner, Lentner, Holl 1963) és vonzását mélyrehatóan átalakítja (Bastian 1971, Dahm 1971, Greinacher 1981, Marhold 1977, Wurzbacher, Bolte, Klaus-Roeder, Rendtorff 1960). A szerepváltás olyan nagy méretű, hogy megkérdőjelezi a papság társadalmi identitását (Drewermann 1991), felvetve annak a lehetőségét, hogy a pap társadalmilag marginalizálódik (Müller 1974). A problémagócként értelmezett „papkérdés” egyik forrása különböző társadalmi szerepek – vagy legalábbis azok monopóliumának – elvesztése, s ennek nyomán a társadalmi hierarchiában betöltött hely leértékelődése. Eközben az is bizonytalanná válik, hogy a modern, demokratikus és plurális társadalomban egyáltalán mi mindenből adódik össze a papi pálya – ma is tekintélyes nagyságú – presztízse (Léderer 1977).

Kelet-Európában ez a téma sem tárgyalható az elmúlt évtizedek vallásüldözésének figyelembevételével. A pártállam minden erejével akadályozta a papok tevékenységét, feloszlatta a szerzetesrendeket. Mi történik egy pappal, ha megvonják

⁴ A példázat az egyik legnevesebb katolikus teológustól, Karl Rahmertől származik. (Rahner 1986:746).

nyilvános működési engedélyét? Mi lesz azzal a szerzetes közösséggel, amelyet kitesznek a kolostorból és szétkergetnek? S mi van akkor, ha 40 év után az állam azt mondja, hogy lehet ott folytatni, ahol valaha abbamaradt? A papi-szerzetesi sorsok alakulása is figyelmet érdemel éppúgy, mint a papi és szerzetesi hivatásnak a változó feltételek közötti megvalósítására tett erőfeszítések. A válaszokhoz szükséges ismeretanyaggal azonban még csak töredékesen rendelkezünk.⁵ Egy politikai és egy társadalomszerkezeti meghatározottságra ellenben érdemes emlékeztetni. Az elmúlt évtizedek politikája megpróbálta a papot az emberektől elszigetelni. Ez is oka lehet annak, hogy a mai magyar közvélemény kevésbé várja el a paptól a közösségteremtést és a személyes tanácsadást, mint a nemzetközi (Utasi 1990). Pedig a pálya megújulásának a lehetőségét nagyon sokan éppen a pap közösségi szerepében látják (Neuner 1995). A papi pálya presztízsének hazai változásához az is hozzájárult, hogy a helyi közélet képviselői és az emberek szempontjából fontos tudományok – például az egészségügy – reprezentánsai több vonatkozásban „megelőzték” a papot. Közmegítélés szerint ismertebbek és műveltebbek nála. Többet keresnek és főleg fontosabb tevékenységet végeznek, mint a pap. A papi szerep minden vonatkozásban valamivel kevésbé pozitív megítélést kap, mint az iskolaigazgatóé, de egyébként nagyon hasonló az utóbbihoz (1. ábra). Ez az eredmény összecseng azzal, hogy a mai magyar társadalom a papot részben hivatalnokí, részben tanítói szerepben látja. Ami pedig a pap társadalmi minősítését illeti, az egy kicsit alacsonyabb az iskolaigazgatóénál.

⁵ A történeti és memoár-irodalomból vö. például:

Bendász István: *Öt év a szögesdrót mögött*. Aggiornamento, Budapest, 1991.

Bindes Ferenc–Németh László (szerk.): *„Ha engem üldöztek.” Válogatott dokumentumok a Győri Egyházmegye életéből 1945–1966*. Mécs László, Budapest, 1991.

Gergely Jenő: *A katolikus egyház Magyarországon*. Kossuth, Budapest, 1985 .

Hetényi Varga Károly: *Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában I–III*. Abaliget, Lámpás 1992–1996 .

Kovács Zoltán: *Bilincsen és békecségekben Istennel*. Református Zsinati Iroda, Budapest, 1990.

Kulics Ágnes–Tölgyesi Ágnes (szerk.): *... evilágból*. Gondolat, Budapest, 1989.

Kulics Ágnes–Tölgyesi Ágnes (szerk.): *... Kövek fognak kiáltani*. Szerzetesvallomások (1988–1989). Gondolat, Budapest, 1991.

Martinkó Károly: *Az áldozatok Isten szolgálói*. AirCont, Budapest, 1991.

Mirák Katalin (szerk.): *Nem voltam egyedül*. Beszélgetések az evangélikus közelmúltról. Magyarországi Evangélikus Ifjúsági Szövetség, Budapest, 1995.

Német Alajos: *Papok a rács mögött*. Szent István Társulat, Budapest, 1991.

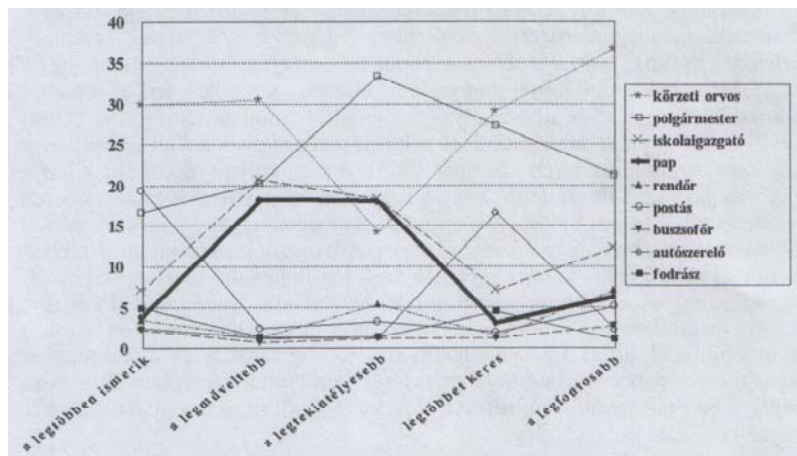
Pál József: *Békepapok*. Egyházfórum, Budapest, 1995.

Szabó Ferenc (szerk.): *Üldözött jezsuiták vallomásai*. Távlatok, Budapest, 1995.

Szakolczay Lajos: *Páter Bulányi*. Új Idő, Budapest, 1989.

Szántó Konrád: *A meggyilkolt katolikus papok kálváriája*. Mécses, Budapest, 1991.

1. ábra A közvélemény megoszlása abban a kérdésben, hogy tíz foglalkozás (képviselői) közül (a) kit ismernek a legtöbben; (b) ki a legműveltebb; (c) kinek a legnagyobb a tekintélye; (d) ki keres a legtöbbet; illetve (e) kinek a tevékenysége a legfontosabb. (Az első, második és harmadik szavazatokból kapott súlyozott osztályzatok értéke.)

3. Létszám, kormegoszlás, reprodukció

A papság számaránya a kereszténység kétezer éve alatt tág határok között ingadozott. Európa történetében a kivételesen magas papi létszámot produkáló korok közé tartozik a századforduló. A modernizálódó és bürokratizálódó egyházaknak, illetve az ország egészét behálózó plébániai-gyülekezeti rendszerek egyre több tisztségviselőre lett szüksége. Ezt a kort vallási megújulás és a funkcionális differenciálódásnak a vallási szervezeten belüli érvényesülése jellemezte. Megkezdődött a papi hivatal elszemélytelenedése. A papi pálya – a vele járó anyagi biztonság és a magas hivatali presztíz ellenére – számos országban már nem volt széles körben vonzó. A katolikus egyházszervezetben „paphiány” keletkezett (Promper 1965). Franciaországban a világi (azaz nem szerzetes, hanem egyházmegyei) papok létszáma az 1904. évi 58 400 főről 1960-ban 41477, 1985-ben 28 629, 1995-ben 22 199 főre esett (Potel 1987). Egyéb tényezők is korlátozták a pálya vonzását. Ritkulni kezdtek a nagy családok, ahol valaha gondot okozott, hogy mit kezdjenek a sokadik fiúval. A társadalmi emelkedésre egyéb lehetőségek is nyíltak. Számos nem vallási feladat elvesztésével a papi szerep „összezsugorodott”, presztízse hanyatlott. A második világháborút követően, különösen pedig a hatvanas évektől kezdve, a katolikus papság létszáma világszerte

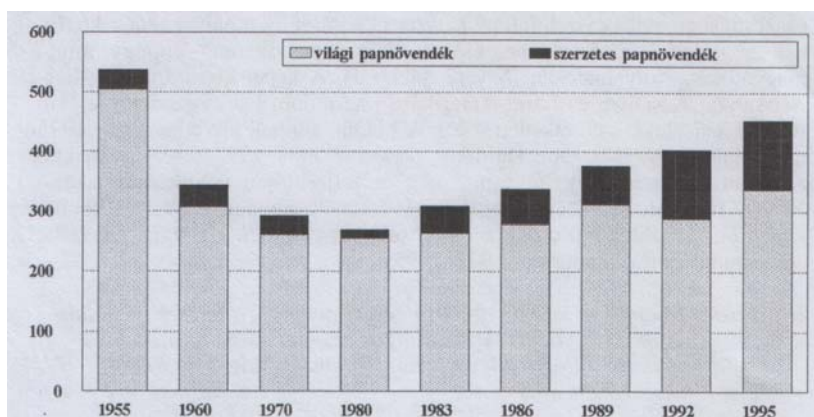
drasztikusan csökkenni kezdett (Duquesne 1968, Schoenherr, Young 1993). A folyamat azóta is tart: a papi halálozások és pályaelhagyások együttes aránya európai összesítésben évről évre mintegy kétszer akkora, mint a pályakezdéseké. Ennek megfelelően az Európában élő katolikus papok száma – éppúgy, mint a magyaroké – folyamatosan fogy (2. táblázat). A képet kissé árnyalja, hogy Afrikában, Ázsiában és Latin-Amerikában az utóbbi két évtizedben jelentősen, 37 százalékkal emelkedett a papok száma, aminek következtében 1995-ben világméretben is több katolikus pap volt, mint 1977-ben. Ugyanakkor azonban a katolikusok létszáma még erőteljesebben növekedett, azaz a 10 000 főre jutó papi létszám 1977–1995 között egynegyedével (a korábbi arány 74,4 százalékára) csökkent, s e csökkenés minden világtájat nagyjából egyformán érint (Annuarium 1977–1995).

2. táblázat *A katolikus világi (egyházmegyei) pappá szentelések, a halálozások és a kilépések évi átlagos száma, valamint a papi létszám évi átlagos fogyása Európában és Magyarországon 1977–1995 között, (fő)*

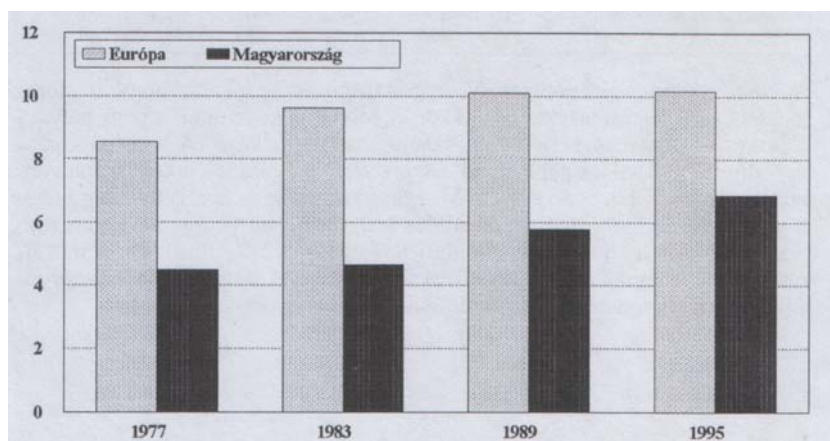
Évek	Évi átlag Európában (fő)				Évi átlag Magyarországon (fő)			
	Szentelés	Halál	Kilépés	Különbség	Szentelés	Halál	Kilépés	Különbség
1977–79	1736	3245	673	–2182	34,0	69,0	3,0	–38,0
1980–84	1831	3307	346	–1822	34,0	82,6	4,4	–53,0
1985–89	2305	3394	235	–1324	29,6	90,6	3,2	–64,2
1990–94	2570	3428	232	–1090	39,0	86,4	3,4	–50,8
1995	2475	3457	265	–1247	27	73	3	–49<~>

Nemzetközileg is érvényes, Magyarországon még inkább, hogy az előregedéssel járó létszámcsökkenés akkor is folytatódik, amikor a papi pályára jelentkezők, illetve a szentelések száma emelkedni kezd. A katolikus papi (és pedig mind a világi papi, mind a szerzetesi) pályára jelentkezők aránya a nyolcvanas évek közepe-vége óta Magyarországon is és nemzetközileg is nő. A viszonylag erősebb hazai emelkedés következtében pedig csökken a magyar adatoknak az európaiak mögötti lemaradása (2–3. ábra). Ez nem változtat azon, hogy az utánpótlás növekedése még sokáig nem képes kiegyensúlyozni az előregedett korstruktúrából (4. ábra) adódó veszteséget.

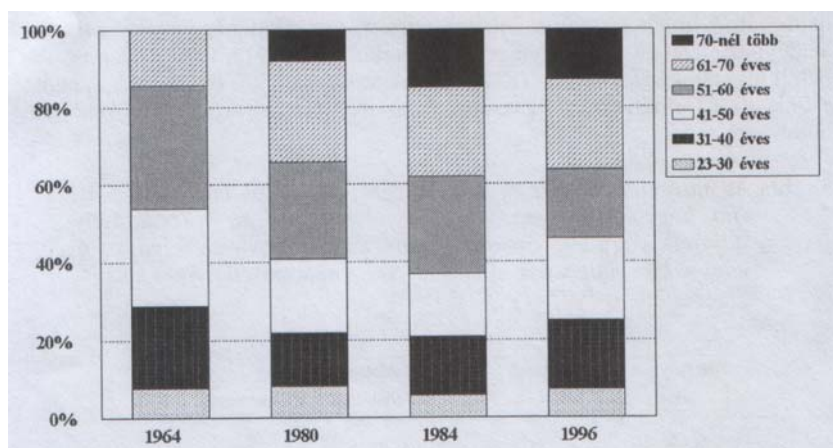
2. ábra A világi papi és a szerzetespapi pályára készülő katolikus teológusok létszámának alakulása Magyarországon 1977–1995 között (fő)

3. ábra A 100 000 katolikus hívőre jutó papnövendékek létszámának alakulása 1977–1995 között Európa átlagában és Magyarországon (fő)

4. ábra *Az aktív magyar katolikus papság kormegoszlása 1964-ben, 1980-ban, 1984-ben és 1996-ban (%)*

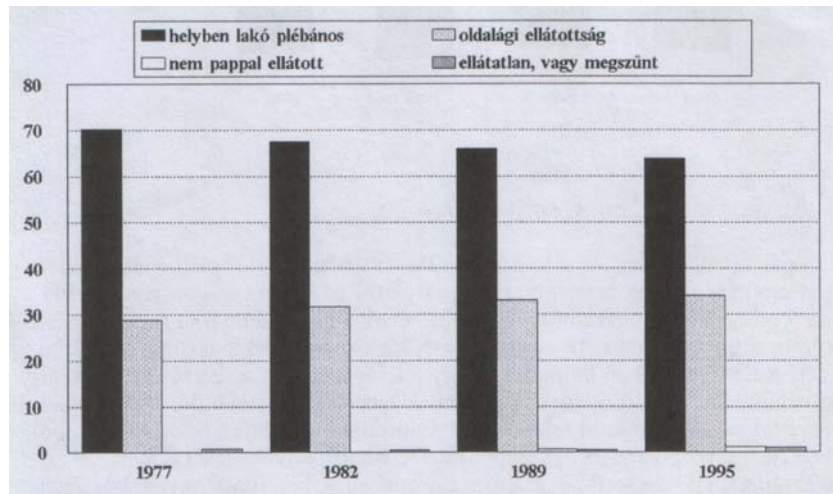

4. Egyházszerkezeti szempontok

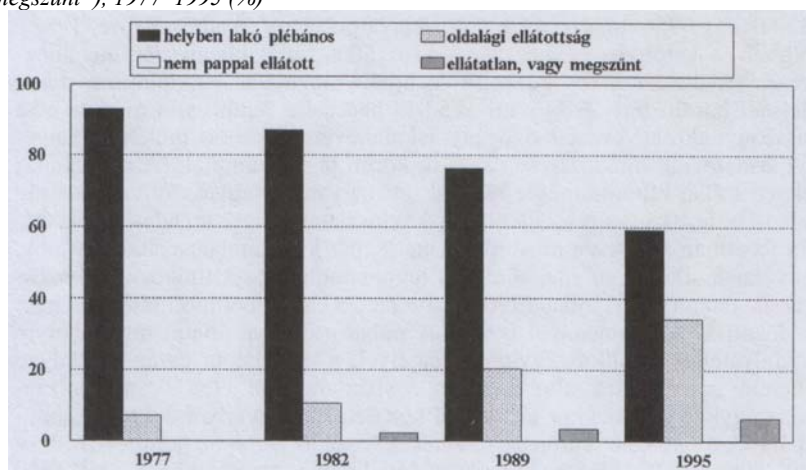
Európában 1977-ben 21, 1986-ban 521, 1995-ben 1017 plébániát vezetett nem egyházi rendbe tartozó személy. Ilyesmi Magyarországon ritka (1995-ben 5 plébánia). A létszámfogyás kezelésének általánosabb útja a szerzetesek erőteljesebb bevonása az egyházi, egyházközségi lelkipásztori munkába. Ezért Kelet-Európában különösen nagy jelentősége van a szerzetesrendek újbóli működési lehetőségének. Egy másik lehetséges „megoldás” az egyházközségeknek a szomszéd településről való ellátása (esetleg összevonása, beolvasztása). Ez persze az egy papra jutó feladatok növekedését jelenti. 1977–1995 adatainak összesítése alapján Európában a katolikus egyházközségek átlagos lélekszáma 2020, Magyarországon 2839 fő volt. Az egy pap által ellátandó hívek száma tehát nálunk nagyobb, mint Európa más részein. Ennek szem előtt tartásával kell értelmezni azt a tényt, hogy bár Európában mindenütt nő az „oldalágian”, azaz félállásban ellátott egyházközségek száma, Magyarországon ez a növekedés nagyobb és az ellátatlan vagy megszüntetett egyházközségek száma is emelkedik (5. és 6. ábra). Ez az a pont, ahol a paphiány bomlasztani kezdi a hagyományos, azaz funkcionálisan differenciált, központosított, valamint nagymértékben intézményesített és „területlefedő” egyházi rendszer működését. Ilyenkor merülhet fel a szerveződési mód és ezen belül a papi funkció átalakításának a gondolata. Történetileg ebbe az irányba mutat a szerzetesség megjelenése, ami – egyebek között – éppen a központosított és hierarchizált rendszerből való kitörést, ám

egyúttal az egyház megújítását is példázza (Selge 1988, Troeltsch 1923). A papság exkluzív értelmezése korunkban több módon is oldódni látszik. A kisebb felekezetek és vallási csoportok közösségi légköre feloldja a hivatal elidegenedettségét. A hívek személyes elkötelezettsége (az „általános papság” elve) és az egyház életében való tényleges részvételük, valamint a vallási szervezeten belüli hivatalok szaporodása (főleg a hitoktatói feladatkör önállósulása) pedig csökkenti a formális hivatal viselők és az ilyennel nem rendelkezők közötti távolságot.

5. ábra Az európai katolikus egyházközségek, plébániák megoszlása aszerint, hogy él-e ott pap, vagy más plébániáról jár ki (oldalággian látja el), vagy hogy nem pap (hanem szerzetes testvér vagy nővér vagy világi diakónus) látja-e el, vagy nincsen ellátva (esetleg „megszűnt”), 1977–1995 (%)

6. ábra A magyarországi katolikus egyházközségek, plébániák megoszlása aszerint, hogy él-e ott pap, vagy más plébániáról jár ki (oldalágon látja el), vagy hogy nem pap (hanem szerzetes testvér vagy nővér vagy világi diakónus) látja-e el, vagy nincsen ellátva (esetleg „megszűnt”), 1977–1995 (%)

5. Férfi és női szerzetesek

Különböző korok számos vallása ismeri a szerzetességet. A szerzetesség általában három önkéntes fogadalom letételét jelenti: az egyéni tulajdonról és az anyagiakról való lemondást (a szegénységet), az érzékektől és ösztönöktől való függetlenségre törekvést (a nem házias állapotot) és a személyes akarat alávetését (az előljárónak való engedelmisséget). Eredete a világból kivonuló s azt megtagadó remeteség. A magányos életforma ellenben hamarosan közösségi életbe és annak szabályozott rendjébe torkollott. A világtól való korábbi elkülönülés a társadalmi tevékenységek legkülönbözőbb módjainak adott helyet. A szerveződés módja és a tevékenységek típusa alapján mára a szerzetesség igen nagy változatossága alakult ki (Francis 1950). Az egyháztörténelemben a szerzetesrendek többnyire hiánypótlásként és hullámokban, a 6–7., a 11–12., a 16–17., majd a 19. században jelentek meg s váltak meghatározóvá (Zarnécki 1986). A modern kor a közösségekben élő szerzetesrendeket valamivel kevésbé rázta meg, mint a világi papságot (Neuner 1995). Mégis a 20. század közepe a szerzetesség számára is a krízis időszaka volt (Wittberg 1994). Az újabb statisztikai adatok a hanyatlás befejeződéséről tanúskodnak. Emellett azonban az is igaz, hogy az egyházon belül a szerzetesség korábbi funkcióinak egy részét átvevő egy újabb fajta szerveződési mód is megjelent: a bázisközösségek és lelkiismereti mozgalmak formájában.

A magyar katolikus egyház szervezetében a férfirendek különösen a török kor, majd az ellenreformáció óta váltak kulcsfontosságúvá. A női szerzetek jelentősége főleg a 19–20. század fordulóján és a 20. század elején nőtt meg. 1948-ban, két évvel a szerzetesrendek működésének betiltását megelőzően 2582 férfi és 8956 női szerzetes volt Magyarországon (András, Morel 1982). 1950-ben, a katolikus egyházzal való, az állam által kikényszerített „megegyezés” nyolc katolikus középiskola újbóli megnyitását tartalmazta. Ezek ellátására három férfi és egy női rend (a bencés, a ferences, a piarista és a Miasszonyunkról Nevezett Szegény Iskolanővérek) kapott működési engedélyt korlátozott, mindösszesen száz fő körüli taglétszámmal. (A nyolcvanas években Lékai bíboros még egy rend, a Magyarok Nagyasszonya Társaság újraindításához kapott hozzájárulást.) A feloszlítás az apácarendek zöme számára jóformán a megsemmisítést jelentette, bár kis számban voltak olyanok, amelyeknek sikerült az illegálitásban fennmaradniuk, sőt titokban új közösségek is alakultak (Mónika 1990). A szerzetesrendek betiltása ellenben nem szándékolt következménnyel is járt. A polgári állásba, állami munkahelyre való felvétellel katolikus egyházi személyek a társadalom és az élet olyan területeire is elkerültek, ahol addig az egyház alig volt jelen. Franciaországban az egyház ugyanekkor kezdett el kísérletezni a gyárban dolgozó „munkáspapokkal”. A kelet-európai szerzetesek hasonló szerephez kerültek (Mócsy 1989, Pálos 1992). Másfajta következmény, hogy a szerzetespapok, akik 1950 előtt az egész klérusnak több mint egyharmadát képviselték, a lelkipásztorkodás rejtett tartalékává váltak. Előbb engedély nélkül segítettek be itt-ott. Később a püspököknek lassacskán sikerült állami hozzájárulást kapniuk, hogy jelentős részük egyházmegyei szervezetben papi munkát végezhesen. Létük enyhítette a világi papság létszámának visszaesését. Maga a szerzetesség viszont gyakorlatilag kiszorult az egyház és még inkább a társadalom életéből. A szerzetessé válás tilalma és (ha a disszidálástól és igen kevés földalatti közösségtől eltekintünk) szinte tökéletes lehetetlensége a szerzetesi életforma eltűnésével fenyegetett.

A szerzetesség újjászervezése 1989-ben kezdődhetett.⁶ Ekkorra néhány rend kihalt, a többiek idős tagjai szétszórta éltek. Egy 1991. évi összesítés szerint akkor a szerzetesrendek (jelöltekkel és újoncokkal együtt számolt) tagjainak zöme (a férfi rendek tagjainak 51,5, a női rendek tagjainak 77,1 százaléka) 65 évnél idősebb volt (Török 1992). A még életben lévő magyarországi szerzeteseknek az összes hívőhöz mért aránya a nyugat-európai szintnek azóta is csupán egyharmada-egynegyede. Azonban Nyugat-Európával ellentétben, ahol a szerzetes férfiak és nők létszáma az utóbbi húsz évben nagymértékben csökkent, nálunk az elmúlt néhány évben az arányok (részben az újonnan belépések, részben a külföldről hazatérések következtében) majdnem állandóak (7. ábra). Jelenleg Magyarországon 91 szerzetesrend működik. Taglétszámuk tekintélyes (3. táblázat). Az új tagok belépése

⁶ Vö.: A szerzetesrendek működéséről szóló 1989. évi 17. tvr.

pedig a rendek (vagy azok egy részének) további létét biztosító szinten stabilizálódott (4. táblázat).⁷

3. táblázat A férfi és női szerzetesek létszámának alakulása 1992 és 1997 között (fő)

	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Férfi rendek	1039	1031	986	965	972	998
Női rendek	2778	2754	2576	2516	2400	2311
Mind női, mind férfi tagokat tartalmazó társulások	22	10	66	93	102	128
– egyéb közösségek	0	0	33	11	11	2
összesen	3839	3796	3661	3583	3485	3439

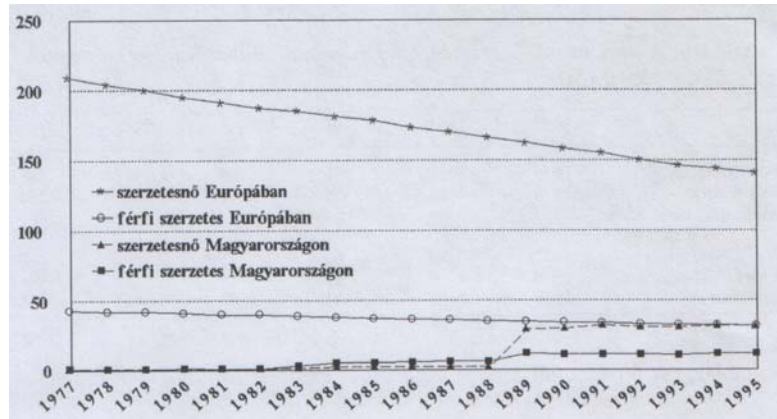
4. táblázat A férfi és női rendek tagjelöltjei és novíciusai/novíciái számának alakulása 1992 és 1997 között (fő)

	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Férfi rendek	60	56	48	68	57	62
Női rendek	74	70	46	54	80	61
Mind női, mind férfi tagokat tartalmazó társulások	12	4	6	21	20	19
– egyéb közösségek	0	0	0	0	0	0
összesen	146	130	100	143	157	142

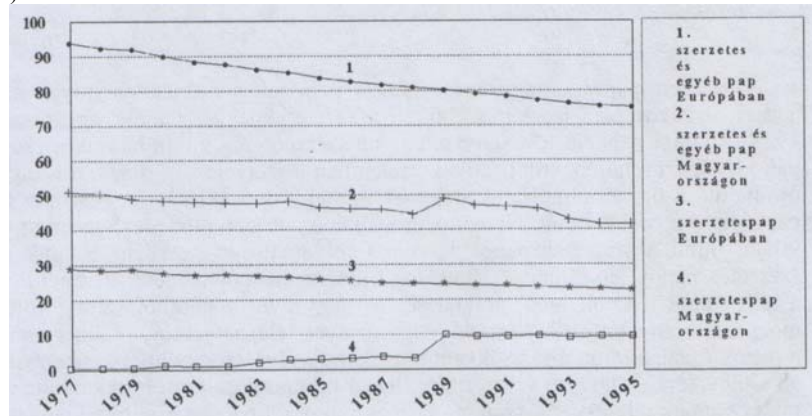
A szerzetespapság megjelenése persze nem teljes mértékben növeli az addigi országos papi létszámot, hiszen a szerzetesekbe visszatérők egy része 1989-ig világi papként tevékenykedett, s a szerzetesség újraindulásakor csupán visszatért rendjébe. Statisztikai értelemben a szerzetesség magyarországi újraindulása úgy értelmezhető, hogy az mintegy 4–5 évre felfüggesztette a papi létszám csökkenését. Nyugat-Európában az utóbbi évtizedekben mind a világi, mind a szerzetes papok létszáma folyamatosan csökken. Nálunk a szerzetes papok létszámának 1989. évi hirtelen megemelkedése átmenetileg a teljes papi létszám megemelkedését és négy évig a korábbi szint fölötti mozgását biztosította (7. ábra). A négy-öt éves lélegzetvételnyi szünet után a papok összlétszáma újra csökkenni kezdett. A jövő szempontjából azonban az a tény fontos, hogy a szerzetesség hazai újraindulása nem csökkentette a világi papnak jelentkezők számát, de megnyitotta a papság egy új vágányát.

⁷A Magyar Katolikus Püspöki Kar Szerzetesi Irodájának 1998. évi adatai.

7. ábra A 100 000 katolikusra jutó férfi és női szerzetesek számának változása Európában és Magyarországon 1977. december 31.–1995. december 31. között (fő)

8. ábra A 100 000 katolikusra jutó (egyházmegyei és szerzetes) papok számának változása Európában és Magyarországon 1977. december 31.–1995. december 31. között (fő)

6. A papság különböző egyházakban, felekezetekben

Különböző vallások felfogása a papságról abban is különbözik egymástól, hogy a papi szerep mennyire specializálódott és hogy mekkora a társadalmi távolság a pap és a nem pap között. A reformáció egyik – csak töredékesen megvalósított – követelése a papi rend előjogainak megszüntetését, minden hívő egyenlőségét és az általános papság elvét tartalmazta. Azóta is azok a felekezetek terjednek, ahol a hívek számához képest igen sok a pap. Ez fordítva is olvasható. Az egyház életképességének is jele, hogy sokan választják a papi hivatást. Ahol a kisebb közvetlen közösségeknek is saját papjuk van, ott egy személy kevesebb ember, egy kisebb csoport gondját-felelőségét viseli (Martin 1990). A különbség a pap munkájában és önértelmezésében is megmutatkozik. Más a papi szerep, ahol a lelkész – Istenen és saját lelkiismeretén túl – csak közösségének felelős, mint ott, ahol a lelkész egyik központi feladata a kapcsolat és egyensúly megtartása saját közössége és egyéb közösségek és az egyházi szervezet között.

5. táblázat A hívek száma, a lelkészek és a teológusok száma és az egy lelkészre jutó hívek száma néhány hazai egyházban 1998-ban (fő)

Az egyház neve	Hívek száma ^a	Lelkészek száma ^b	Teológusok száma ^c	Egy lelkészre jutó hívő
Magyar Katolikus Egyház	6 916 000	2 741	453	2 523
Magyarországi Evangélikus Egyház	248 000	285	134	1 501
Magyarországi Református Egyház	2 132 000	1 368	421	1 558
Evangéliumi Pümkösi Közösség	5 000	20 ^d	50 ^e	250
Hetednap Adventista Egyház	5 000	46	9 ^f	109
Hít Gyülekezete	15 000 ^g	58 ^h	103 ⁱ	259
Magyarországi Baptista Egyház	11 000	102	169	108
Magyarországi Metodista Egyház	1 000	15	2	67
Magyarországi Unitárius Egyház	7 000	11	3	660

Megjegyzések:

^a A KSH, valamint az Országgyűlés felkérésére végzett adatfelvétel adata (Vallási 1993, Kozma 1994).

^b Az egyházak 1998. évre vonatkozó közlése, illetve a Katolikus Egyház esetében a vatikáni statisztikai évkönyv 1995. december 31-ére érvényes adatai.

^c Lelkészi szolgálatra készülők – az előző oszlopnak megfelelő forrásból. (Egyes kiegészítő adatok néhány felekezetenél külön szerepelnek.)

^d És további 120 gyülekezeti szolgálattévő.

^e Továbbá 40 levelező hallgató.

^f Valamint 30 levelező hallgató.

^g A létszámbebecslések 10–50 ezer között ingadoznak.

^h Illetve további 110 kiegészítő lelkész.

ⁱ Plusz 351 levelező hallgató.

A történelmi egyházak és a kisegyházak a papság helyzetét tekintve is lényegesen különböznek egymástól. A hazai katolikus, a református és az evangélikus egyházban

egy lelkészre 1500–2500 hívő jut; a katolikus egyházban 15 000, a református egyházban 5000, az evangélikus egyházban 3000 hívő „állít ki” egy papnak készülő teológust. (A hitoktatói vagy egyéb pályára készülő – zömükben levelező tagozatos – teológusok a fenti adatokban természetesen nem szerepelnek.) A hazai kisegyházakban viszont 100–250 hívőre jut egy pap és 100–500 hívő között van egy teológus (5. táblázat).

A kisegyházak és a nagyegyházak papsága egyebekben is különbözik. Más a papság fogalma, mások a papról való elképzelések, illetve a vele szembeni elvárások az egyik és a másik esetben. A történelmi egyházak papja egy évszázadokon át intézményesült mamutszervezet tisztségviselője, aki saját intézménye nemzetközi normáihoz, jogrendjéhez igazodik; akinek hivatása betöltéséhez 5–6 éven át felsőfokú tanulmányokat kellett folytatnia és hosszú időn át kellett szocializálnia. Kérdés, hogy a papságnak szükségszerűen és mindig ilyennek kell-e lennie? S kérdés, hogy a papság ilyen formája milyen funkciók kielégítése számára optimális? A kisegyházak egy része az intézményesült oktatásnak és papi szocializációnak ezt a mértékét nem tudja, s valószínűleg nem is akarja biztosítani. A kis egyházak egyike-másika az intézményi tréninggel és kontrollal az empátiát, a személyes karizmát és a közösségbe kapcsolódást állítja szembe. Anélkül, hogy az egyik, vagy a másik modell értékeit mérlegelni kezdenénk, meg kell állapítani, hogy a kis egyházak révén a papság egy új típusa jelent meg.

Végül szót kell ejtenünk az „új vallási mozgalmak” néven nevezett szinkretista vallásokról, mint amilyenek például a buddhizmus europaizált formái, az Egyesítő Egyház, a Krisna Tudat, vagy a Szciantológia. Ezekben az összefüggés általában megfordul. Elsősorban nem a közösség és nem az intézményesített hagyomány legitimálja a „papot”, hanem egy karizmatikus adottságú térítő vagy „próféta” gyűjt maga köré híveket. Ilyenkor előképzettségről, a közösség ellenőrző szerepéről, bárkivel szembeni felelősségről nincs mit beszélni, mindez a betöltött szerepnek nem feltétele. A „papi” szerepek megfogalmazódása ezekben az esetekben igen rövid és bizonytalan tényezők eredménye és lényegében társadalmi ellenőrzés nélkül ment végbe. Nem véletlen, hogy több új vallás kerülni is igyekszik a pap vagy lelkész kifejezéseket. Az „új vallási mozgalmak” megjelenésével a pap fogalma jelentésváltozáson ment át, s immár egyszerűen sikeres vallási vezetőt jelent. Jelenleg még csekély társadalmi hatóköre ellenére ez a típus sem érdektelen. Annak részletesebb vizsgálata ellenben már túlmutat a jelen dolgozat keretein.

IRODALOM

András, Emmerich–Morel, Julius: Handbuch des ungarischen Katholizismus. Wien, Ungarisches Kirchensoziologisches Institut 1982. 132. o.

- Annuario Statisticum Ecclesiae – Statistical Yearbook of the Church – Annuaire Statistique de l'Église. Secretaria Status Rationarium Generale Ecclesiae. Libreria Editrice Vaticana 1997.
- Bastian, Hans-Dieter (szerk.): Kirchliches Amt im Umbruch. München, Kaiser és Mainz, Grünewald 1971.
- Clergy in Church and Society. Roma, Conférence Internationale de Sociologie Religieuse 1967.
- Collard, E., et al. (szerk.): Vocation de la sociologie religieuse – sociologie des vocations. Casterman, Tournai 1958.
- Dahm, Karl Wilhelm: Beruf: Pfarrer. München, Claudius 1971.
- Dellepoort, J. J. (szerk.): Die europäische Priesterfrage. Wien, Internationales Katholisches Institut für kirchliche Sozialforschung 1959.
- Dellepoort, J.–Greinacher, N.–Menges, W.: Die deutsche Priesterfrage. Mainz, Grünewald 1961.
- Drewermann, Eugen: Kleriker. Psychogramm eines Ideals. München, dtv 1991.
- Dumont, Jacques-J. (szerk.): Sacerdoce, clergé et changement social. Louvain, Centre de Recherches Socio-Religieuses 1966.
- Duquesne, Jacques: Demain, une Eglise sans pretres? Paris, Grasset 1968.
- Eliade, Mircea: Shamanism. Archaic Techniques of Ecstasy. Princeton, Princeton University 1972.
- Francis, E. K.: Toward a Typology of Religious Orders. American Journal of Sociology 55. évf., 1950. március, 437–449. o.
- Freeze, Gregory L.: The Parish Clergy in Nineteenth-Century Russia. Crisis, Reform, Counter-Reform. Princeton, Princeton University Press 1983.
- Gebhard, Winfried: Charisma als Lebensform. Zur Soziologie des alternativen Lebens. Berlin, Reimer 1994.
- Greinacher, Norbert (szerk.): Christsein als Beruf. Zürich, Benziger 1981.
- Horányi Özséb (szerk.): Az egyház mozgástereiről a mai Magyarországon. Vigilia, Budapest, 1997.
- Kerkhofs, Jan (szerk.): Europe without Priests? London, SCM Press 1995., pp. 121–142.
- Kozma Tamás et al.: Felekezeti megoszlás Magyarországon. Zárótanulmány. (A Művelődési és Közoktatási Minisztérium megrendelésére végzett kutatás.) Oktatókutató Intézet, Budapest, 1994.
- Léderer Pál (szerk.): A foglalkozások presztízse. Tanulmányok. Gondolat, Budapest, 1977.
- Lindner, Traugott–Lentner, Leopold–Holl, Adolf: Priesterbild und Berufswahlmotive. Wien, Herder 1963.
- Marhold, Wolfgang et al.: Religion als Beruf I–II. Stuttgart, Kohlhammer 1977.
- Martin, David: Tongues of Fire. The Explosion of Protestantism in Latin America. Oxford–Cambridge, Blackwell 1990.
- Mócsy Imre: Beadványom. Bécs, Magyar Egyházzociológiai Intézet 1989.
- Mónika naplója. Egy szerzetesközösség élete az üldöztetés éveiben. Vigilia, Budapest, 1990. (Eredetileg németül: Einsiedeln, Johannes Verlag 1982.)

- Müller, Alois: *Priester – Randfigur der Gesellschaft?* Zürich, Benziger 1974.
- Neuner, Peter: *Ministry in the Church: Changing Identity*. In: Kerkhofs, Jan (szerk.): *Europe without Priests?* London, SCM Press 1995., pp. 121–142.
- Pálos Antal (szerk.): *„Viharon, vészen át”*. Jezsuiták a szétszórásban. Jézus Társasága, Budapest, 1992.
- Potel, Julien: *La crise des vocations sacerdotales et religieuses*. In: Clévenot, Michel (szerk.): *L'état des religions dans le monde*. Paris, La Découverte–Le Cerf 1987. 516–519. o.
- Promper, Werner: *Priesternot in Lateinamerika*. Löwen, Latein-Amerika-Kolleg 1965.
- Rahner, Karl: „Priester” címszó, in: *Lexikon für Theologie und Kirche*. Freiburg, Herder 1986. (1963) 8. kötet, 746. o.
- Sabourin, Leopold (1973): *Priesthood. A Comparative Study*. Leiden, Brill.
- Schoenherr, Richard A.–Young, Lawrence A. (1993): *Full Pews Empty Altars. Demographics of the Priest Shortage in United States Catholic Dioceses*. Madison, University of Wisconsin Press.
- Selge, Kurt-Victor (1988): *Max Weber, Ernst Troeltsch und die Sekten und neuen Orden des Spätmittelalters*. In: Schluchter, Wolfgang (szerk.): *Max Webers Sicht des okzidentalen Christentums*. Frankfurt, Suhrkamp. 312–325. o.
- Sociologie et Sacerdoce – Sociology and Priesthood*. Témaszám: *Social Compass* 1970. XVII/4.
- Tomka Miklós: *Egyház és „civil társadalom”*. In: Haskó Katalin–Pais Károlyné (szerk.): *Tanulmányok a demokráciáról*. Munkásakadémia Alapítvány, Budapest, 1998. 161–183. o., Ugyanez: *Vigilia* 1998. 5. 331–343. o.
- Török Péter (1992): *Az újrainduló szerzetesrendek helyzete Magyarországon*. Európai Szemmel. 1. 15–26. o.
- Troeltsch, Ernst (1923): *Die Soziallehren der christlichen Kirchen und Gruppen*. Tübingen, J. C. B. Mohr.
- Utasi Ágnes (1990): *Életstílusok, kultúrák és társadalmi kapcsolatok*. (Kutatási beszámoló) Budapest.
- Vallási élet Magyarországon 1992-ben*. (Előzetes adatok). Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1993.
- Vincent, G. et al (1985): *Les nouveaux clercs. Prêtres, pasteurs et spécialistes des relations humaines et de la santé*. Genf, Labor et Fides.
- Waardenburg, Jacques (1986): *Religionen und Religion*. Berlin-New York, Walter de Gruyter.
- Wittberg, Patricia (1994): *The Rise and Fall of Catholic Religious Orders*. Albany, State University of New York Press.
- Wurzbacher, Gerhard–Bolte, Karl Martin–Klaus-Roeder, Rosemarie–Rendtorff, Trutz (1960): *Der Pfarrer in der modernen Gesellschaft*. Hamburg, Furche.
- Zarnecki, George (1986): *Kolostorok, szerzetesek, barátok*. Corvina, Budapest.